

СУДОВА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ДИСПОЗИТИВНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

LITIGATION APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF DISPOSITIVITY IN CIVIL PROCEEDINGS

Дяченко С.В., адвокат, к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Державний податковий університет

Демчук М.В., студентка III курсу
Навчально-науковий інститут права Державного податкового університету

Стаття присвячена аналізу судової практики щодо застосування принципу диспозитивності в цивільному процесі. У статті висвітлено зміст принципу диспозитивності та розглянуто, яку роль посідає цей принцип у цивільному судочинстві.

Під час дослідження принципу диспозитивності, проаналізовано цивільне процесуальне законодавство для кращого розуміння сутності диспозитивності. Обґрунтовано, що дія даного принципу поширюється на всі стадії цивільного процесу. Доведено, що диспозитивність є основоположним принципом цивільного судочинства. Під час вивчення даної теми авторами зазначено, що особа має право, але не обов'язок звернутись до суду за захистом своїх прав та інтересів. У ході аналізу принципу диспозитивності, підкреслено, що принцип диспозитивності обумовлює та гарантує наявність у праві таких норм, які надають можливість набуття та здійснення цивільних прав за вільною волею особи та для задоволення власного інтересу.

Результати дослідження сприяють розумінню та обговоренню актуальних питань, пов'язаних із забезпеченням неупередженого та ефективного судочинства у цивільних справах. З'ясовано, що принцип диспозитивності вимагає уваги та зусиль, постійного підкріплення правильності думки про те, що воля на отримання захисту є, та не припиниться. Аналіз судової практики по застосуванні принципу диспозитивності в цивільному процесі показав, що особливості принципу диспозитивності є те, що кожна сторона сама визначає стратегію свого захисту, зміст своїх вимог і заперечень, а також предмет та підстави позову, тягар доказування лежить на сторонах спору, а суд розглядає справу виключно в межах заявлених ними вимог і наданих доказів. Зроблено висновок, що попри велику зацікавленість до принципу диспозитивності, зі сторони науковців, юристів-практиків, є певні неточності в даному принципі, які пов'язані з відсутністю в цивільному судочинстві імперативного принципу.

За результатами дослідження зроблено висновки.

Ключові слова: диспозитивність, принцип диспозитивності, судова практика, цивільний процес.

The article is devoted to the analysis of judicial practice on the application of the principle of dispositivity in civil proceedings. The article highlights the content of the principle of dispositivity and considers what role this principle plays in civil proceedings.

During the study of the principle of dispositivity, civil procedural legislation was analyzed to better understand the essence of dispositivity. It is substantiated that the effect of this principle extends to all stages of the civil process. It is proved that dispositivity is a fundamental principle of civil proceedings. When studying this topic, the authors indicated that a person has the right, but not the obligation, to go to court for the protection of his rights and interests. In the course of the analysis of the principle of dispositivity, it was emphasized that the principle of dispositivity determines and guarantees the existence in law of such norms that provide the possibility of acquiring and exercising civil rights at the free will of a person and to satisfy his own interest.

The results of the study contribute to the understanding and discussion of topical issues related to the provision of impartial and effective proceedings in civil cases. It is found that the principle of dispositivity requires attention and effort, constant reinforcement of the correctness of the opinion that there is a will to receive protection, and will not stop. The analysis of judicial practice on the application of the principle of dispositivity in civil proceedings showed that a feature of the principle of dispositivity is that each party itself determines the strategy of its defense, the content of its claims and objections, as well as the subject and grounds of the claim, the burden of proof lies on the parties to the dispute, and the court considers the case exclusively within the limits of their claims and evidence provided. It is concluded that, despite the great interest in the principle of dispositivity, on the part of scientists, legal practitioners, there are certain inaccuracies in this principle, which are associated with the lack of an imperative principle in civil proceedings.

According to the results of the study, conclusions were drawn.

Key words: dispositivity, principle of dispositivity, judicial practice, civil process.

Постановка проблеми. Дослідження з наукової точки зору та детальний аналіз принципів цивільного судочинства є однією з найголовніших дій, які слід вчинити, щоб правосуддя у цивільних справах здійснювалось ефективно та неупереджено. Однією із основних засад судочинства, що передбачені Конституцією України та ключовим принципом цивільного процесу є диспозитивність. З огляду на важливість принципів цивільного процесу, досить актуальним на сьогоднішній день є розкриття значення принципу диспозитивності, дослідження проблем та винятків його застосування у ході судового процесу через призму визначення сутності поняття «диспозитивність». Тому, важливо розглянути судову практику застосування принципу диспозитивності в цивільному процесі та визначити, які засоби захисту є найбільш ефективними та як можна поліпшити механізми їх застосування.

Аналіз стану досліджень і публікацій. Принципам цивільного судочинства, зокрема принципу диспозитив-

ності було присвячено багато праць провідних українських науковців. У статтях та монографіях проблематику принципу диспозитивності досліджували такі вчені як: Войтенко Т. В., Грабовська О. О., Ізарова І., Жушман М. В., Кройтор В. А., Штефан А. та інші.

Метою та завданням статті є аналіз наукових підходів до розуміння принципу диспозитивності, дослідження місця та важливості вищезгаданого принципу в галузі цивільного процесуального права, розкриття практичного значення принципу диспозитивності на прикладі розгляду судом справ про застосування даного принципу.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Завдяки швидкому розвитку суспільства і постійним змінам у сфері права, цивільне судочинство стає невід'ємною частиною регулювання відносин між їх учасниками. Положеннями статті 59 Конституції України закріплено, що кожен має право на професійну правничу допомогу. Кожен є віль-

ним у виборі захисника своїх прав [1]. Але для забезпечення справедливості та ефективності захисту цих прав, важливо користуватися чіткими принципами та методами. Один з таких принципів, а саме принцип диспозитивності, є ключовим елементом сучасного цивільного судочинства і визначає взаємовідносини між сторонами судового процесу. У даній статті ми розглянемо суть та важливість цього принципу в сучасному правосудді та його вплив на проведення цивільних справ.

Свобода та інтерес особи, яка звертається за захистом, становлять основну складову цього принципу, які визначають конкретні норми і правила цивільного процесу. Враховуючи цю обставину, можна стверджувати, що диспозитивність є ключовим принципом системи, і будь-які винятки з нього повинні бути обґрунтованими на підставі примусу.

Насамперед для кращого розуміння принципу диспозитивності слід дослідити саме визначення поняття «принципу цивільного процесуального права» та які саме елементи він містить. Отже, принципи цивільного процесуального права – це закріплені в нормах цивільного процесуального права основні керівні положення, що відображають специфіку, сутність і зміст цієї галузі права [2, с. 26].

Згідно ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), основними засадами (принципами) цивільного судочинства є: гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом; пропорційність; забезпечення права на апеляційний перегляд справи; забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом; неприпустимість зловживання процесуальними правами; верховенство права; диспозитивність; відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення; змагальність сторін; неприпустимість зловживання процесуальними правами; розумність строків розгляду справи судом [3].

В ухвалі Центрального районного суду м. Миколаєва у справі № 490/3217/17, чітко розмежовуються межі тлумачення поняття диспозитивності: «Диспозитивність (від лат. *dispono* – розпоряджаюся) – це надання особам, які беруть участь у справі, можливості вільно розпоряджатися своїми матеріальними та процесуальними правами на власний розсуд. Зміст принципу диспозитивності перш за все розкривається через положення – хто хоче здійснити свої права, повинен сам потурбуватися про це» [4].

Принцип диспозитивності, який є важливим елементом сучасного цивільного судочинства, виник ще в часи існування Давнього Риму. Експерти у галузі римського права, яке, як відомо, включало процесуальні аспекти, наголошують на періоді, коли відбувся поділ цього права на сфери публічного і приватного права. Вони також вказують на характер диспозитивності останнього і на той факт, що диспозитивний підхід забезпечує та регулює захист правових відносин, що ґрунтуються на юридичній рівності, свободі волевиявлення і майновій незалежності їх учасників [5, с. 10].

Досліджуючи судову практику вирішення цивільних справ, ми можемо відзначити, що принцип диспозитивності проявляється на всіх стадіях цивільного процесу, починаючи від відкриття провадження у справі до судового розгляду та ухвалення і проголошення рішення суду. Аналізуючи ч. 1 ст. 13 ЦПК, можемо дійти висновку, що принцип диспозитивності є одним з основних засад цивільного судочинства. Відповідно до цього принципу, позивач має право самостійно визначати, які позовні вимоги висувати, і суд не може втручатися у формулювання цих вимог від імені позивача. Дана правова норма чітко прослідковується в постановвах рішень суду. Зокрема, у постанові Верховного Суду у справі № 487/8897/21 зазначається, що

диспозитивність означає свободу сторін у реалізації своїх матеріальних і процесуальних прав. Позивач, реалізуючи свої права, формує предмет і підстави позову, спрямовуючи напрямок цивільного процесу [6].

На нашу думку, важливо також зосередити увагу на ч. 2 ст. 13 ЦПК – збирання доказів у цивільних справах. В постанові Київського апеляційного суду, у справі № 761/18460/21 зазначено, що згідно з ч. 2 ст. 13 ЦПК, збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених ЦПК. Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених ЦПК [7]. До прикладу, в ухвалі про витребування доказів, Криворізького районного суду Дніпропетровської області у справі № 177/1697/21, сказано: «Суд, в порядку ст. 13 ЦПК України, з метою захисту малолітньої дитини, для повного та об'єктивного розгляду справи, вважає за необхідне витребувати з Тернівського відділу державної реєстрації актів цивільного стану у місті Кривому Розі Криворізького району Дніпропетровської області Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) належним чином завірену копію актового запису про народження малолітнього ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1, з повним витягом з Державного реєстру актів цивільного стану громадян» [8]. Отже, збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, проте в деяких випадках, передбачених ЦПК, дана дія можлива.

Аналізуючи ч. 3 ст. 13 ЦПК, можемо дійти висновку, що учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Таке право мають також особи, в інтересах яких заявлено вимоги, за винятком тих осіб, які не мають процесуальної дієздатності. При цьому слід врахувати, що ЦПК містить кілька обмежень щодо застосування принципу диспозитивності. Так, у постанові Тернопільського апеляційного суду, у справі № 595/932/22 зазначено, що суд не приймає відмову позивача від позову, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє [9].

Слід зазначити, що тільки ті особи, які мають цивільну процесуальну дієздатність можуть мати право розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору. Таке право мають також особи (за винятком тих осіб, які не мають цивільної процесуальної дієздатності), в інтересах яких заявлено вимоги.

У ч. 3 ст. 13 ЦПК закріплено норму, яка служить гарантією захисту прав і інтересів осіб, які не мають повної цивільної дієздатності до здійснення правових вчинків і, внаслідок цього, не беруть участі у процесі безпосередньо. Законні представники можуть представляти інтереси вищезгаданого типу осіб. На законних представників покладається обов'язок діяти добросовісно, розумно, в інтересах тих, кого вони представляють, та не перевищувати своїх повноважень. Оцінка дій законного представника щодо їх відповідності чи невідповідності інтересам підопічного є суб'єктивною, тому що здійснюється судом. Проте, можлива також заміна законного представника. Відповідно до ч. 4 ст. 13 ЦПК, суд може залучити відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє [3]. В ухвалі про залучення відповідної особи суд зазначає, які саме дії представника суперечать інтересам підопічного. Дії представника можуть бути оскаржені зацікавленою особою, в тому числі родичами підопічного, до органу опіки та піклування або до суду. Такими діями можуть бути, наприклад, подання заяви про

відмову від обґрунтованого позову, визнання необґрунтованого позову, визнання певних фактів, які не підтверджуються іншими доказами.

Водночас в постанові Вінницького апеляційного суду, у справі № 128/489/17 цитується ч. 4 ст. 13: «Суд залучає відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє» [10]. Якщо суд вважає, що законний представник може діяти спільно з іншою стороною з метою уникнення встановлених законом норм захисту прав дитини, то суд може залучити до участі в справі відповідний орган. Проте, варто зауважити, що суд не зобов'язаний надавати докладні пояснення щодо конкретних дій законного представника, які суперечать інтересам дитини. Суд може обмежитися загальними висловами про необхідність забезпечення захисту прав дитини. При цьому, інші особи, які можуть бути залучені до судового процесу, не є заміною законного представника та можуть

брати самостійну участь в процесі поряд із законним представником [11, с. 77].

Висновки. Отже, характерною особливістю принципу диспозитивності є те, що сторонам судового процесу з вирішення цивільних справ надається можливість вільно здійснювати свої права, розпоряджатися ними під час виконання процесуальних дій, які зосереджені на порушенні, розвитку і припиненні справи в суді. Враховуючи принцип диспозитивності, можемо зробити висновок, що суд не повинен виходити за межі вимог сторін та тих підстав позову, які ними вільно зазначені; особа має право, але не обов'язок звернутись до суду за захистом своїх прав та інтересів.

Проте, варто зауважити, що принцип диспозитивності має певні неточності. Дана характеристика зумовлена відсутністю у цивільному судочинстві імперативного принципу. До того ж у цивільному процесі наявний імперативно-диспозитивний метод, а щодо принципів, то в законодавстві закріплені лише принцип диспозитивності [12, с. 302].

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : станом на 1 лип. 2023 р. / *Верховна Рада України*. Суми : ТОВ «ВВП Нотіс», 2023. 56 с.
2. Дяченко С. В., Рябченко Ю. Ю., Самілик Л. О. Цивільний процес України : практикум. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. 341 с.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42, ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 24.09.2023).
4. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 25 січня 2022 р. по справі № 490/3217/17. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/102771870/#~:text=dispono> (дата звернення: 27.09.2023).
5. Грабовська О. О. Трансформація законодавчої регламентації принципу диспозитивності в цивільному судочинстві. *Нове українське право*. 2022. № 4. С. 9–17.
6. Постанова ВС від 14 червня 2023 р. по справі № 487/8897/21 (№ в ЄДРСР 111613936). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111613936> (дата звернення: 25.09.2023).
7. Постанова Київського апеляційного суду від 11 липня 2023 р. по справі № 761/18460/21 (№ в ЄДРСР 112125282). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112125282> (дата звернення: 25.09.2023).
8. Ухвала Криворізького районного суду Дніпропетровської області від 14 лютого 2022 р. по справі № 177/1697/21 (№ в ЄДРСР 103403592). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103403592> (дата звернення: 25.09.2023).
9. Постанова Тернопільського апеляційного суду від 20 липня 2023 р. по справі № 595/932/22 (№ в ЄДРСР 112342702). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112342702> (дата звернення: 25.09.2023).
10. Постанова Вінницького апеляційного суду від 16 лютого 2023 р. по справі № 128/489/17 (№ в ЄДРСР 109018410). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109018410> (дата звернення: 25.09.2023).
11. Штефан А. Принцип диспозитивності у цивільному судочинстві. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2020. № 5. С. 72–81.
12. Дяченко С. В., Лінник Ю. А. Співвідношення імперативного та диспозитивного у цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 301–303.